

OVER DE VERDELING VAN HET WERK TUSSEN DE SEKSEN

EEN ONDERZOEKSNOTA

**Mark Eichardus
m.m.v. Peter Heyvaert**

Deze onderzoeksnota heeft betrekking op vrouwen en mannen tussen de 20 en de 40 jaar. Aan de hand van een tijdsbudget-onderzoek wordt nagegaan hoe zij het werk tussen de seksen verdelen. Een aantal van de oorzaken van de ongelijke verdeling van de arbeidstijd en van het huishoudelijke, verzorgende en opvoedende werk, wordt nader bekeken. Op basis daarvan worden bij twee beleidsmiddelen - deeltijds werk en werktijdverkorting - een aantal kritische kanttekeningen geplaatst.

1. WAT HEET WERK ?

Om te kunnen antwoorden op de vraag hoe het werk tussen mannen en vrouwen verdeeld is, dient eerst te worden verduidelijkt wat precies onder 'werk' zal worden verstaan. Een louter academische kwestie is dat niet. In menig gezin worden al eens harde woorden gewisseld over de vraag wat wel en wat niet, als werk kan gelden. Terwijl de meeste mensen zeker de bezoldigde beroepsarbeid en de huishoudelijke klussen als werk aanzien, stellen zich bijvoorbeeld al problemen met betrekking tot bezigheden als de verzorging en de opvoeding van kinderen, kleine onderhoudswerken of tuinieren.

Om niet volkomen willekeurig te werk te gaan, baseer ik me op een classificatie van bezigheden, die werd opgesteld op basis van de betekenis die de mensen zelf aan hun activiteiten geven (Elchardus, 1991; Glorieux, 1992). Tot het 'werk' kunnen dan die activiteiten worden gerekend, die qua betekenis nauw aansluiten bij de bezoldigde arbeid. De volgende activiteiten blijken een betekenis te hebben die dicht bij die van arbeid aanleunt : het verzorgen van kinderen, verplaatsingen, het gebruik van diensten in verband met het huishouden (b.v. een postkantoor, schoenmaker, reparatie- en onderhoudsdiensten bezoeken of opbellen), studeren, huishoudelijk werk, klusjes en karweitjes, boodschappen doen, wachten en sociale participatie (in de zin van vrijwilligerswerk en het bijwonen van de vergaderingen van politieke en sociaal-culturele verenigingen, religieuze plechtigheden, ondernemingsraden e.d.). De categorie 'werk', zoals die door de meeste mensen wordt begrepen, wordt derhalve betrekkelijk goed gevat met de bezigheden die in tabel 1 zijn opgenomen.

Tabel 1. Bezigheden die als 'werk' worden beschouwd

Hoofdgroep	Onderverdeling	Detail
Arbeid	<p>effectieve arbeid</p> <p>tijd op werkplaats</p> <p>i.v.m werkloosheid en sollicitatie</p>	<p>betaalde arbeid buitenshuis idem thuis hulp werk partner overuren reizen tijdens arbeid kleine betaalde karweitjes wachten op werkplaats tijd bij begin en afloop werk koffie-pauzes</p> <p>stempelen aanmelden R.V.A. sollicitatiegesprek bezoek plaatsingsdienst schriftelijke sollicitaties advertenties lezen</p>
Huishoudelijke taken	huishouding	<p>maaltijden bereiden tafel dekken, afruimen afstoffen, stofzuigen poetsen, kuisen bedden opmaken, bedden verschonon, wassen, vouwen, strijken, karweitjes buiten, boodschappen wegzetten, kachel, verwarming, verzorgen huisdieren idem planten, plannen huishouden, administratie huishouden wasserette, advertentiebladen en reclamefolders lezen</p>

	klusjes boodschappen en diensten	onderhoud fiets, brommer, auto, herstellen kleren, schoenen poetsen, onderhoudswerk in huis (timmeren, schilderen...), idem buiten tuinieren boodschappen: kopen in winkel, warenhuis, markt, braderie, bij boer of elders gebruik van diensten: bezoek post, bank, diensten, reparatie, onderhoud
Kinderen	verzorgen opvoeden	wassen, aankleden, voeding, medische zorg kinderen, oppassen, overleg met pers. kinderen verzorgen of opvoeden, hulp bij huiswerk, voorlezen, praten met, spelen met kinderen binnen en buiten.
Verplaatsen		alle verplaatsingen die verband houden met arbeid, huishoudelijke taken verzorgen en opv. kinderen.

In de gedetailleerde definitie die in die tabel wordt gegeven, werden wel enkel die verplaatsingen opgenomen, die rechtstreeks verband houden met arbeid, huishoudelijke taken, verzorging en opvoeding van kinderen. Verder werd ook de opvoeding van de kinderen als werk beschouwd. De meerderheid van onze respondenten doet dat niet. Voor hen situeert de opvoeding van kinderen, in tegenstelling tot de verzorging van kinderen, zich veeleer in de vrijetijdssfeer. Verzorgen en opvoeden van kinderen komen in de praktijk echter dikwijls samen voor (zie verder punt 9). Daarom leek het ons onverantwoord het ene en niet het andere bij de analyse te betrekken. Beide bezigheden werden hier als werk beschouwd. Verder werd, in tegenstelling tot wat de vastgestelde zingeving

suggereert, het bijwonen van vergaderingen, erediensten en raden, kortom sociale participatie, niet als werk beschouwd. Uit het onderzoek naar de betekenis van die bezigheden blijkt weliswaar dat heel wat mensen die participatie als een vorm van werk beschouwen. Ze consequent als dusdanig classeren, leek me echter te afwijkend met betrekking tot de gangbare sociaal wetenschappelijke definities die sociale participatie veeleer tot de vrijetijds sfeer dan tot de sfeer van het werk rekenen. Op dat punt werd hier dus voor de conventie gekozen. Door sociale participatie niet als werk te beschouwen, wordt de werklast van de mannen licht onderschat. Zij participeren immers méér dan vrouwen : gemiddeld 1u18' per week versus 34' voor de vrouwen.

2. HET TIJDSBUDGET

De gebruikte gegevens zijn afkomstig van een onderzoek (TOR'88) dat werd uitgevoerd in 1988. Voor dat onderzoek werd een gestratificeerde, toevallige steekproef van 1.265 mannen en vrouwen van 20 tot 69 jaar, geïnterviewd. Aan een sub-steekproef van 525 mensen tussen 20 en 40, werd gevraagd tijdens drie opeenvolgende dagen een dagboekje bij te houden (Elchardus en Heyvaert, 1990 : 225-229). De respondenten die zo'n dagboekje bijhielden, dienden elke bezigheid die minstens 5 minuten duurde, te noteren. Voor elk van de aldus geregistreerde activiteiten, werd ook de aanvangs- en eindtijd genoteerd, alsook een korte reeks vragen beantwoord. Om de respondenten niet al te zwaar te belasten, geschiedde het een en het ander zoveel mogelijk via gesloten antwoordcategorieën (1).

Omdat het bijhouden van zo'n boekje een grote inspanning vergt, bleken een aantal van de boekjes vrij onvolledig ingevuld. Bij de selectie van de bruikbare boekjes werd heel streng te werk gegaan. Uiteindelijk werden van 466 personen de dagboekjes voor verdere analyse overgehouden. De overgrote meerderheid van die mannen en vrouwen hielden het dagboek gedurende drie volle dagen (minstens 72 uur) bij. In het totaal werd de tijdsbesteding tijdens 1.149 dagen beschreven. Dat levert een vrij gedetailleerde beschrijving van 20.589 activiteiten op. In deze onderzoeksnota zal de tijdsbesteding steeds per week worden uitgedrukt.

De dagboekjes werden bijgehouden tussen 15 februari en 15 juli, en in de maand september. De week die wordt beschreven kan dus worden beschouwd als een

doorsnee week, grotendeels buiten de vakantieperiode. In die week zitten wel twee periodes van schoolvakanties van 15 dagen elk, verrekend. Voor een periode van bij de zes maanden houdt dat in feite een kleine onderschatting in van het aantal dagen tijdens dewelke de kinderen geen school hebben, maar de ouders moeten werken.

3. DE TOTALE WERKLAST

In een doorsnee week besteden de mensen van tussen de 20 en de 40 jaar, gemiddeld 52u23' aan de verschillende vormen van werk (cf. tabel 2). Dat is 31% van alle tijd en zowat de helft (49%) van de waaktijd. De globale werklust is in de beschouwde groep vrij gelijk verdeeld tussen de geslachten. Tussen mannen en vrouwen is er op dat punt slechts een klein verschil. De mannen werken 52u03' per week, de vrouwen 39 minuten méér, of 52u42'.

Splitsen we die totale belasting op naar de vier hoofdcomponenten (arbeid, huishouden, kinderen en verplaatsingen), dan zien we echter al meteen een belangrijk en vertrouwd verschil tussen de geslachten opduiken (zie tabel 2). De mannen besteden méér tijd aan bezoldigde arbeid, de vrouwen méér aan huishoudelijk werk en aan de kinderen. De mannen besteden ook méér tijd aan verplaatsingen. Als we deze laatste even buiten beschouwing laten, kunnen we stellen dat vrouwen per week gemiddeld 11u46' minder aan bezoldigde arbeid besteden dan mannen, en 13u18' langer bezig zijn in het huishouden en met de kinderen.

Tabel 2. De verdeling van het werk tussen mannen en vrouwen

Aard van het werk	mannen	vrouwen
arbeid	34u10'	22u24'
huishoudelijke taken	11u30'	21u58'
kinderen	1u50'	4u39'
verplaatsen	4u33'	3u41'
TOTAAL	52u03'	52u42'
n	(202)	(221)

De totale tijd die aan werk wordt besteed, en de verdeling van die tijd over de vier onderscheiden componenten, zal uiteraard variëren met de arbeidstijd (dat is de tijd besteed aan bezoldigd werk). Daarom wordt, in tabel 3, gekeken naar de verschillen tussen voltijds tewerkgestelde mannen, voltijds tewerkgestelde vrouwen, deeltijds werkende vrouwen en niet tewerkgestelde vrouwen (huisvrouwen en werkloze vrouwen). De zelfstandigen worden in deze tabel bij de tewerkgestelden gerekend. Statistisch gezien is er in de Vlaamse bevolking van huismannen geen sprake. Zij komen derhalve niet in onze classificatie voor. Ook deeltijds werkende mannen zijn te zeldzaam om, binnen onze steekproef, als een aparte categorie te worden beschouwd (Elchardus en Heyvaert, 1990 : 66) (2).

Als we de totale werkbelasting bekijken, dan zien we dat deze, zoals overigens kon worden verwacht, het grootst is bij de voltijds tewerkgestelde vrouwen. Zij werken 56u25' per week. Dit is iets méér dan de voltijds werkende mannen, maar veel minder dan de spreekwoordelijke 'dubbele dagtaak'. Voltijds tewerkgestelde mannen werken per week gemiddeld 41 minuten minder, of 55u44'.

Opvallend is ook dat de totale werkbelasting nauwelijks verschilt tussen voltijds en deeltijds tewerkgestelde vrouwen (3). De laatsten werken per week gemiddeld 2u17' minder dan de eersten. Enkel de vrouwen die niet tewerkgesteld zijn, hebben een merkkelijk lichtere totale werkbelasting dan de andere groepen (47u09'). Met de uitzondering van deze laatste categorie, moeten de verschillen tussen de geslachten voornamelijk worden gezocht in een verschillende inhoud van het werk, eerder dan in verschillen in de totale werkbelasting (4).

Tabel 3. De totale werktijd, opgesplitst naar de dagen van de week en de aard van de tewerkstelling (*)

	5 dagen	zaterdag	zondag	week	N.
<u>Mannen voltijds</u>					(202)
- arbeid	34u.21	2u.18	1u.28	38u.07	
- huishouden	7u.30	2u.28	1u.19	11u.17	
- kinderen	0u.48	0u.30	0u.29	1u.47	
- verplaatsingen	3u.54	0u.16	0u.23	4u.33	
- totaal	46u.33	5u.32	3u.39	55u.44	
<u>Vrouwen voltijds</u>					(120)
- arbeid	28u.24	1u.24	1u.06	30u.54	
- huishouden	13u.02	3u.51	2u.15	19u.08	
- kinderen	1u.38	0u.25	0u.25	2u.28	
- verplaatsingen	3u.35	0u.16	0u.04	3u.55	
- totaal	46u.39	5u.56	3u.50	56u.25	
<u>Vrouwen deeltijds</u>					(45)
- arbeid	23u.20	1u.21	1u.06	25u.47	
- huishouden	13u.59	3u.43	1u.46	19u.28	
- kinderen	3u.13	0u.53	0u.59	5u.05	
- verplaatsingen	3u.32	0u.08	0u.08	3u.48	
- totaal	44u.04	6u.05	3u.59	54u.08	
<u>Vrouwen nt-tewerk</u>					(56)
- arbeid	3u.10	0u.33	0u.19	4u.02	
- huishouden	24u.01	4u.29	2u.29	30u.59	
- kinderen	7u.47	1u.07	0u.45	9u.39	
- verplaatsingen	2u.21	0u.06	0u.02	2u.29	
- totaal	37u.19	6u.15	3u.35	47u.09	

(*) zelfstandigen werden hier bij de voltijdsen gerekend.

4. VERSCHILLEN IN DE ARBEIDSTIJD

Als we de voltijds tewerkgestelde vrouwen en mannen met elkaar vergelijken, zien we dat de eerste per week gemiddeld 7u56' minder besteden aan arbeid en verplaatsing, en 8u32' méér aan huishoudelijke taken, verzorgen en opvoeden van kinderen (tabel 3). Terwijl het verschil in de totale werkbelasting gering is, blijkt het typische gender-verschil zich zelfs tussen voltijds tewerkgestelden duidelijk af te tekenen. Het werk van de voltijds werkende man is in veel grotere mate op de arbeidsmarkt gericht, dat van de voltijds werkende vrouw in grotere mate op het huishouden.

Dat vrouwen een grotere proportie van het huishoudelijke werk voor hun rekening nemen, is genoegzaam gekend. Wat verbaast, is de vaststelling dat de werktijd van de voltijds tewerkgestelde vrouwen blijkbaar flexibel of samen-drukbaar genoeg is om hen toe te laten, in een doorsnee week, gemiddeld ruim 7 uren minder te werken dan hun mannelijke collega's. Hoe wordt die feitelijke arbeidsduurverkorting verwezenlijkt ?

In tabel 4 wordt het belang van een aantal factoren die een invloed hebben op de arbeidstijd (bezoldigd werk), nader onderzocht. Daarbij wordt gekeken naar alle personen die beroepsarbeid verrichten, zowel de voltijds en de deeltijds tewerkgestelden, als de zelfstandigen. Om technische redenen wordt hier enkel rekening gehouden met de arbeid gepresteerd van maandag tot vrijdag. Weekend-werk wordt buiten beschouwing gelaten. Daardoor wordt de werkbelasting van de mannen licht onderschat. Analyses die betrekking hebben op het week-end werk, leiden echter tot gelijkaardige conclusies.

Uit de analyse blijkt dat het geslacht op zich geen bijzonder sterk effect heeft op de arbeidstijd. Vrouwen zonder kinderen besteden per week gemiddeld 3u24' minder aan arbeid dan mannen zonder kinderen. Dat verschil kan dan nog in grote mate (voor 31% om precies te zijn) worden toegeschreven aan het feit dat vrouwen proportioneel méér werken in sectoren (b.v. de overheid) en in beroepen (lagere kaders en bedienden) waar voor iedereen, mannen én vrouwen, de gemiddelde arbeidsduur iets lager ligt.

Tabel 4. M.C.A.-tabel, arbeidstijd (tijd per respondent) tijdens de werkweek (5 dagen), naar geslacht, aanwezigheid van inwonende kinderen, tewerkstellingssector, beroepsstatus, voltijds-deeltijds uurrooster, leeftijd en onderwijs (n = 363)

Alg. gemiddelde = 31u.07		
Variabelen	Ruwe afwijkingen	Afwijkingen na aanpassing van factoren en covariaten
COVARIATEN		
Leeftijd (1)		+ 0u.10 (n.s.)
Onderwijspeil		+ 0u.15 (n.s.)
Voltijds (2)		+ 0u.31 (n.s.)
FACTOREN		
Geslacht-kinderen		
- vrouw; met kinderen	-8u.22	-5u.28
- vrouw; zonder kinderen	-0u.01	+ 0u.08
- man; met kinderen	+ 3u.04	+ 1u.59
- man; zonder kinderen	+ 3u.23	+ 2u.06
(eta/beta)	.27	.18(p = .030)
Tewerkstellingssector		
- overheidssector	-4u.57	-3u.30
- privé-sector	+ 1u.51	+ 1u.07
- zelfstandigen (3)	+ 7u.12	+ 6u.09
(eta/beta)	.23	.18(p = .005)
Beroepsstatus (4)		
- Prof. 1	+ 1u.17	+ 0u.38
- Prof. 2	-7u.39	-6u.06
- Bediende	-1u.44	-0u.55
- Arbeider 1	+ 6u.57	+ 4u.24
- Arbeider 2	+ 4u.35	+ 3u.57
(eta/beta)	.26	.19(p = .036)
		R ² .145
		R .381

(1) Leeftijd = geboortejaar

(2) Voltijds = 1; deeltijds = 0

(3) Zelfstandigen werden bij de voltijdsen geklasseerd.

(4) Prof. 1 = Professional met beroepsprestige van 57 of meer.

Prof. 2 = Professional met beroepsprestige van 56 of minder.

Arbeider 1 = Arbeider met beroepsprestige van 34 of meer.

Arbeider 2 = Arbeider met beroepsprestige van 33 of minder.

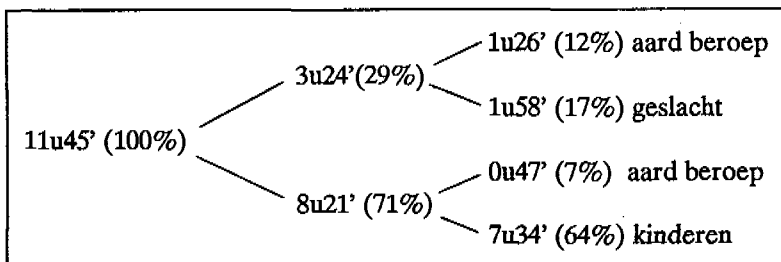
Misschien is het nuttig hier even te herinneren aan het verschil tussen een bruto- en een netto-effect. Het totale verschil tussen de arbeidstijd van vrouwen en mannen, zonder kinderen, kan worden beschouwd als het bruto-effect van het geslacht. Dat bruto-effect zal echter steeds ten dele worden veroorzaakt door andere kenmerken dan het geslacht zelf, bijvoorbeeld door het feit dat vrouwen proportioneel méér in overheidsdienst werken dan mannen en iedereen in overheidsdienst minder lange uren werkt dan in de privé. Als rekening wordt gehouden met een reeks kenmerken die de arbeidstijd beïnvloeden (zoals bijvoorbeeld het beroep en de sector van tewerkstelling), kan men het verschil in arbeidstijd schatten, dat niet aan die factoren maar, naar alle waarschijnlijkheid, aan de geslachtsrollen zelf kan worden toegeschreven. We noemen dit dan het netto-effect of netto-verschil. Vrouwen zonder kinderen besteden, netto, gemiddeld 1u58' per week minder aan arbeid, dan mannen zonder kinderen. Dus zelfs in de afwezigheid van gezinslast blijken vrouwen iets minder lang te werken dan hun mannelijke collega's. Het verschil in arbeidstijd dat daaraan kan worden toegeschreven, is echter vrij beperkt. Het blijft nipt onder de 2 uur per week.

De verschillen tussen de geslachten worden pas echt belangrijk van zodra er kinderen zijn. Het hebben van kinderen heeft op de arbeidstijd van de man nagenoeg geen effect. Mannen met kinderen besteden per week gemiddeld 17 minuten minder aan arbeid dan mannen zonder kinderen. Houdt men rekening met de andere factoren die de arbeidstijd beïnvloeden, dan daalt dat verschil nog tot netto 7 minuten (5). Bij vrouwen hebben kinderen daarentegen wel een groot effect op de arbeidstijd. Tewerkgestelde vrouwen met kinderen besteden per week gemiddeld 8u23' minder aan arbeid dan tewerkgestelde vrouwen zonder kinderen, en 11u26' minder dan mannen met kinderen. Dat zijn de zogeheten bruto-effecten. Van het totale verschil in arbeidstijd tussen mannen en vrouwen met kinderen (11u26'), wordt ruim 36% (4u09') verklaard door het feit dat vrouwen, in vergelijking met mannen, frequenter tewerkgesteld zijn in jobs waar de werkuren voor iedereen, mannen en vrouwen, relatief korter zijn: zij werken proportioneel méér voor de overheid, als bediende en, indien als kader of professional, dan als lagere kader of semi-professional, en in deeltijdse statuten. Het grootste deel van het verschil in arbeidstijd (7u17' of 64%) staat los van die factoren, en lijkt een rechtstreekse aanpassing van de arbeidstijd aan de aanwezigheid van kinderen. Het zijn vaststellingen als deze die duidelijk maken hoe een uitdrukking als 'dubbele dagtaak' dient te worden geïnterpreteerd. Zij verwijst in feite minder naar de totale werkbelasting dan naar de gecumuleerde uiteindelijke verantwoordelijkheid. Zelfs als zij voltijds werken, blijven vrouwen primair verantwoordelijk voor het huishouden en de

kinderen. Zij moeten zien die dubbele verantwoordelijkheid te verzoenen. Het ware juist van een dubbele verantwoordelijkheid dan van een dubbele dagtaak te spreken.

Het verschil tussen de arbeidstijd van mannen en vrouwen kan dus voornamelijk worden toegeschreven aan het feit dat moeders, in tegenstelling tot vaders, op de doordeweekse arbeidstijd moeten beknotten terwille van de kinderen. De kortere arbeidstijd van de vrouwen wordt in feite verklaard door een viertal factoren. In wat volgt probeer ik de invloed daarvan nog eens overzichtelijk samen te vatten. Daarbij worden tewerkgestelde vrouwen met kinderen, vergeleken met tewerkgestelde mannen zonder kinderen. Op die manier kan zowel het effect van het geslacht als dat van het ouderschap worden becijferd. De zelfstandigen werden hier bij de tewerkgestelden gerekend.

- Tewerkgestelde vrouwen met kinderen besteden per week gemiddeld 11u45' minder aan arbeid dan mannen zonder kinderen.
- Van dat verschil kan 29% (3u24') worden toegeschreven aan het feit dat vrouwen, zelfs als ze geen kinderen hebben, toch nog minder lange uren werken dan mannen.
- De rest, 71% (8u21'), is echter toe te schrijven aan het feit dat, als er kinderen komen, de vrouwen in veel grotere mate dan de mannen hun arbeidstijd inkorten.
  - Van de 3u24' verschil die ook optreedt als er geen kinderen zijn, kan 42% (1u26') worden toegeschreven aan het feit dat vrouwen vaker voor de overheid, als bediende en, indien als kader, dan als lagere kader, werken dan mannen; waarschijnlijk is een klein deel van dat verschil ook toe te schrijven aan het frequentere deeltijdse werk van vrouwen;
  - De overige 58% (1u58') is waarschijnlijk het gevolg van het feit dat vrouwen, ook als ze geen kinderen hebben, minder lange uren werken dan mannen;
  - Van het verschil dat samenhangt met de komst van de kinderen, kan slechts iets minder dan 7% (47') worden toegeschreven aan de sector, de beroepsgroep of het deeltijds werken van moeders.
  - Het gros van dat verschil, ruim 93% (7u34'), vloeit voort uit een aanpassing aan de aanwezigheid van kinderen, die niets te maken heeft met deeltijds werk, sector of beroepsgroep.

Hoe dit laatste, substantiële verschil van 7u34', dient te worden verklaard, is niet onmiddellijk duidelijk. Het betreft een doordeweeks verschil op basis van het welk niet meteen kan worden besloten dat voltijds tewerkgestelde moeders ook op jaarbasis een kortere arbeidstijd hebben. De bevinding laat twee belangrijke conclusies toe. De eerste is genoegzaam gekend: ook bij de tewerkgestelden zijn het voornamelijk de moeders, en niet de vaders, die de kinderlast opvangen. De tweede vaststelling werd tot nog toe schromelijk verwaarloosd: de opvang van de kinderlast houdt in dat de gemiddelde arbeidsweek van de voltijds tewerkgestelde moeder, merkkelijk korter is dan die van voltijdse tewerkgestelde vrouwen zonder kinderen en van voltijds tewerkgestelde mannen. Eén van de belangrijke mechanismen die in onze maatschappij worden gebruikt om werk en gezin te verzoenen, behelst het inkorten van de werkweek door de voltijds werkende moeders.

Om enig inzicht te krijgen in de wijze waarop dat gebeurt, kunnen we zowel de arbeidstijd als de participatiegraad van de tewerkgestelden vergelijken (tabel 5).

Voor de zaterdag en de zondag geeft de participatiegraad gewoon weer hoeveel van de betrokken personen die dag arbeid hebben verricht. Zo blijkt 36% van de voltijds werkende mannen (met inbegrip van de zelfstandigen) en 31% van de voltijds tewerkgestelde mannen (zonder de zelfstandigen) op zaterdag te werken (6). De duur per participant geeft weer hoeveel arbeid gemiddeld werd geleverd door de personen die dan hebben gewerkt. De duur per respondent geeft weer hoeveel de beschouwde groep in zijn geheel heeft gewerkt. Duur per participant en duur per respondent zijn aan elkaar gelijk als de participatiegraad 100% bedraagt. Voor de wekdagen is de participatiegraad moeilijker te interpreteren. Hij geeft de proportie van de 'werkdagen' (maandag t.e.m. vrijdag) weer, tijdens dewelke een dagboekje werd bijgehouden én effectief arbeid werd geleverd. Deze participatiegraad valt onder de 100% van zodra mensen één of méér dagen afwezig zijn.

Tabel 5. Gemiddelde bezoldigde arbeidstijd per respondent en per participant, volgens de dagen van de week (zonder zelfstandigen)

	5 dagen	zaterdag	zondag	week	N.
<u>Mannen voltijds</u>					(202)
duur per respond.	33u.08	2u.05	1u.13	36u.26	
participatiegraad	88%	31%	27%		
duur per particip.	37u.39	6u.43	4u.30		
<u>Vrouwen voltijds</u>					(120)
duur per respond.	28u.02	1u.10	0u.41	29u.53	
participatiegraad	79%	23%	19%		
duur per particip.	35u.29	5u.04	3u.36		
<u>Vrouwen deeltijds</u>					(45)
duur per respond.	23u.09	1u.21	1u.06	25u.36	
participatiegraad	74%	28%	18%		
duur per particip.	31u.18	4u.49	6u.07		
<u>Vrouwen nt-tewerk</u>					(56)
duur per respond.	2u.24	0u.33	0u.19	3u.16	
participatiegraad	12%	13%	13%		
duur per particip.	20u.00	4u.14	2u.26		

Als we de voltijdse mannen en vrouwen vergelijken, zien we dat niet alleen hun arbeidstijd (tijd per respondent) verschilt, maar ook hun participatiegraad. Bij de tewerkgestelden (exclusief de zelfstandigen) ligt die voor de mannen op 88%, voor de vrouwen op 79%. Beschouwen we enkel de tewerkgestelden, dan zien we dat voltijds werkende mannen per week 6u33' langer werken dan voltijds tewerkgestelde vrouwen. Dat verschil komt gedeeltelijk tot stand in het weekend. Mannen werken dan 1u27' meer dan vrouwen. De rest van het verschil (5u06') wordt geaccumuleerd over de werkweek. Iets meer dan de helft van dat verschil (2u56') is het gevolg van het feit dat vrouwen frequenter ganse dagen afwezig zijn; iets minder dan de helft ervan (2u10') kan worden toegeschreven aan een kortere arbeidsdag. De elasticiteit van de arbeidstijd wordt dus voor iets méér dan de helft gerealiseerd door een grotere afwezigheid. Onze gegevens laten ons niet toe de oorzaak van die grotere afwezigheid te achterhalen. Zij kan

gewettigd of ongewettigd zijn, het resultaat van frequentere ziekte, frequenter verzuim of een grotere spreiding van de verlofdagen.

5. EEN KANTTEKENING BIJ ARBEIDSDUURVERKORTING

Als we de verschillende vaststellingen nog eens overlopen, zien we dat het denken over arbeidsduur-verkorting dikwijls een wat zweverig, juridisch-fictief karakter heeft.

Moeders die voltijds tegen bezoldiging werken, besteden per week gemiddeld 27u35' aan werk. Die feitelijke (bijna deeltijdse) wekelijkse arbeidstijd, is het gevolg van de lagere participatiegraad en de kortere arbeidsdag van de werkende moeders. Vrouwen met kinderen hebben tijdens de 'werkweek' een participatiegraad van 69%, vrouwen zonder kinderen van 88%. De participatiegraad van deze laatste verschilt niet van die van de mannen zonder kinderen. In de feitelijke werktijdregelingen zit er dus een elasticiteit ingebouwd, die via kortere werkdagen en een grotere (gewettigde of ongewettigde) afwezigheid, ruimte schept voor de kinderen en het gezinsleven. Het denken over de wederzijdse afstemming van werk en gezin mag die elasticiteit niet uit het oog verliezen. Discussies over werktijdverkorting trappen nu dikwijls in het ijle omdat wordt gedacht in termen van een abstracte voltijdse werkweek van rond de 36 uur.

Een formele werktijdverkorting die per week zou worden doorgevoerd, zou zeker de arbeidstijd van de tewerkgestelde mannen drukken, die nu gemiddeld nog boven de 36 uren ligt. Zij zou naar alle waarschijnlijkheid weinig effect hebben op de feitelijke arbeidstijd van de voltijds werkende moeders, waarvan de feitelijke arbeidstijd onder de 30 uur per week ligt. Voor deze groep, die in feite de grootste behoefte heeft aan een arbeidsduurverkorting, zou een dergelijke maatregel zelfs averechtse effecten kunnen hebben. Dat zou het geval zijn van zodra hij gepaard zou gaan met een strakker toezicht op de aanwezigheid. Vooraleer men er aan denkt werktijdverkorting te gebruiken als een middel om de spanning tussen gezin en werk te verlichten, zou men er goed aan doen de verschillende, waarschijnlijke gevolgen ervan, zeer zorgvuldig te onderzoeken. Denken in termen van gemiddelde werkweken van bij de 36 uur is, in het geval van werkende moeders, volkomen wereldvreemd.

6. VERSCHILLEN IN HET HUISHOUDEN

De tijd die wordt besteed aan het huishouden blijkt sterk afhankelijk van het geslacht, de aanwezigheid van kinderen en de arbeidstijd. Verder wordt die tijdsbesteding ook beïnvloed door de aanwezigheid van betaalde hulp. Wie over zo'n hulp kan beschikken, besteedt gemiddeld uiteraard minder tijd aan de huishoudelijke karweitjes. In de modellen die in tabellen 6 en 7 worden beschreven, is dat effect echter niet statistisch significant. Dat is het gevolg van twee factoren, ten eerste het relatief kleine aantal personen dat over betaalde huishoudelijke hulp beschikt, ten tweede, de grote verschillen in de tijd die aan huishoudelijk werk wordt besteed door de personen die over een dergelijke hulp beschikken. In sommige gevallen is de hulp er duidelijk omdat er heel veel huishoudelijk werk is, en helpen de gezinsleden nog flink mee. In andere gevallen wordt haast al het huishoudelijke werk door de hulp verzet.

Wat opvalt is dat de tijd die vrouwen aan huishoudelijk werk besteden, heel sterk wordt beïnvloed door hun tewerkstelling. Vrouwen die niet tewerkgesteld zijn, besteden per week gemiddeld 11u11' meer aan het huishouden dan voltijds tewerkgestelde vrouwen. Daarvan is ruim 8 uur een netto-verschil, dat wil zeggen een verschil dat niet kan worden toegeschreven aan verschillen in leeftijd, onderwijspeil, gezinssamenstelling (aanwezigheid kinderen) of aanwezigheid van betaalde hulp. Dit bevestigt wat reeds dikwijls uit tijdsbestedingsstudies is gebleken: huishoudelijke taken zijn rekbaar, de meetlat van de 'nethed' kan op heel verschillende hoogten worden gelegd en de partner en de kinderen kunnen in mindere of meerdere mate hun verantwoordelijkheden in het huishouden opnemen.

Deeltijds werkende vrouwen besteden niet méér, maar minder tijd aan het huishouden dan voltijds tewerkgestelde vrouwen. Het netto verschil tussen beide bedraagt 4u58'. Zoals we straks zullen zien is dit eigenlijk een effect van de aanwezigheid van jonge kinderen. Deeltijds tewerkgestelde moeders beknotten blijkbaar op hun huishoudelijke taken terwille van de verzorging en de opvoeding van de kinderen.

Tabel 6. M.C.A.-tabel, tijd besteed aan huishoudelijke taken, naar gezinssamenstelling, werksituatie, beschikken over een betaalde hulp, leeftijd, onderwijspeil, het ouderlijk huis verlaten hebben; enkel voor vrouwen (n = 201)

Alg. gemiddelde = 16u.06 Variabelen	Ruwe afwijkingen	Afwijkingen na aan- passing van factoren en covariaten
COVARIATEN		
Leeftijd (1)		-0u.08 (n.s.)
Onderwijspeil		-0u.18 (n.s.)
Ouderlijk huis verlaten		+ 4u.05 (n.s.)
FACTOREN		
Gezinssamenstelling		
- geen partner, geen kind	-5u.18	-1u.42
- partner, geen kind	-4u.24	-3u.29
- partner, één kind	+ 1u.12	+ 0u.22
- partner, meer kind.	+ 5u.37	+ 3u.12
(eta/beta)	.42	.24(p = .001)
Werksituatie (2)		
- voltijds	-3u.00	-1u.48
- deeltijds	-2u.16	-3u.10
- zonder werk(*)	+ 8u.11	+ 6u.13
(eta/beta)	.44	.33(p = .001)
Betaalde hulp		
- ja	-1u.12	-1u.03
- neen	+ 0u.07	+ 0u.06
(eta/beta)	.03	.03(n.s.)
		R ² .308
		R .555

(1) Leeftijd = geboortejaar

(2) Zelfstandigen werden bij de voltijdsen gerekend.

(*) zonder werk betekent hier: huisvrouwen en werkloze vrouwen. Studenten zijn hier niet opgenomen.

Tabel 7. M.C.A.-tabel, tijd besteed aan huishoudelijke taken, naar gezinssamenstelling, werksituatie, beschikken over een betaalde hulp, leeftijd, onderwijspeil, het ouderlijk huis verlaten hebben; enkel voor mannen (n = 206)

Alg. gemiddelde = 7u.43 Variabelen	Ruwe afwijkingen	Afwijkingen na aanpassing van factoren en covariaten
COVARIATEN		
Leeftijd (1)		-0u.12 (p = .09)
Onderwijspeil		-0u.03 (n.s.)
Ouderlijk huis verlaten		+ 1u.48 (n.s.)
FACTOREN		
Gezinssamenstelling		
- geen partner, geen kind	-2u.22	-3u.04
- partner, geen kind	+ 0u.04	+ 0u.25
- partner, één kind	+ 5u.08	+ 5u.52
- partner, meer kind.	+ 0u.10	-0u.04
(eta/beta)	.26	.31(p = .001)
Werksituatie (1)		
- tewerkgesteld	-0u.26	-0u.33
- werkloos	+ 8u.12	+ 10u.16
(eta/beta)	.21	.26(p = .001)
Betaalde hulp		
- ja	-2u.18	-2u.06
- neen	+ 0u.16 + 0u.15	
(eta/beta)	.09	.08(n.s.)
		R ² .145
		R .381

(1) Leeftijd = geboortejaar

Verder blijkt het netto-effect van het huwen of het gaan samenwonen met een levensgezel (7), voor vrouwen een verlichting van het huishoudelijke werk in te houden. Gehuwde vrouwen zonder kinderen, besteden minder tijd aan het huishouden dan vrouwen (zonder kinderen) die alleen of bij hun ouders wonen.

Deze laatste vaststelling moet met omzichtigheid worden geïnterpreteerd omdat zij steunt op een zeer klein aantal waarnemingen. Relatief weinig mannen en vrouwen wonen effectief alleen (zie tabel 8). Van zodra er kinderen komen, neemt de huishoudelijke belasting van vrouwen sterk toe. In al onze analyses gaat het om kinderen die effectief bij de ondervraagde mannen en vrouwen inwonen. Kinderen die elders wonen of waarvoor enkel een kort bezoekrecht geldt, werden niet als inwonende kinderen geteld (8).

Bij de mannen kunnen we ten dele dezelfde regelmaten onderkennen. Niet werken (in casu, werkloos zijn) leidt bij de mannen tot een netto-toename van het huishoudelijke werk, met 10u49'. Dit sterke effect van de afwezigheid van arbeid, kan ten dele worden toegeschreven aan het feit dat huishoudelijk werk door werklozen wordt aangegrepen als een middel om hun inzet, nut en waardigheid tegenover de wereld, zichzelf en hun onmiddellijke omgeving aan te tonen (Elchardus en Glorieux, 1989).

In tegenstelling tot wat bij de vrouwen gebeurt, zien we bij de mannen dat het huwen gepaard gaat met een fikse toename van het huishoudelijk werk. Als het eerste kind wordt geboren, is er een verdere toename met 5u27' per week, van de tijd die door mannen aan huishoudelijk werk wordt besteed. De transitie van vrijgezel naar vader van één kind, impliceert voor de man een toename van het huishoudelijke werk met haast 9 uur per week. Mannen in gezinnen met méér dan één kind besteden per week echter gemiddeld 5u56' minder aan huishoudelijke taken dan mannen in gezinnen met slechts één kind. In gezinnen met twee of méér kinderen is de kans relatief groot dat de vrouw niet meer uit werken gaat. In onze steekproef van vrouwen van 20 to 40, is de kans om niet te werken of werkloos te zijn, 12% voor vrouwen zonder inwonende kinderen, 29% voor vrouwen met één inwonend kind, 34% voor vrouwen met twee inwonende kinderen en 46% voor vrouwen met drie of meer inwonende kinderen. Als de vrouw niet meer uit werkt, staat de man prompt weer een deel van zijn huishoudelijk werk af.

Uit de gegevens blijkt dat de mannen zeker niet ongevoelig zijn voor een aantal omstandigheden die voor een grotere inzet in het huishouden vragen. Als mannen zonder werk vallen, besteden ze haast 11 uur per week méér aan huishoudelijke klussen. Het netto-effect van het verschil tussen voltijds werken en niet-werken is bij vrouwen iets kleiner. Verder blijken jonge mannen meer tijd te besteden aan het huishouden dan oudere mannen. Ook in die zin kan van een verbetering worden gesproken. Toch maakt dat alles de ongelijkheden

tussen mannen en vrouwen in het huishouden niet ongedaan. Een groot deel van die ongelijkheid staat immers los van al de beschouwde verklarende factoren. Ongeacht hun andere kenmerken, besteden vrouwen gewoon meer tijd aan het huishouden dan mannen. In tabellen 6 en 7 blijkt dat uit het verschil in de algemene gemiddelden: 16u06' per week voor de vrouwen, 7u43' voor de mannen. De verschillende reeds besproken effecten zijn afwijkingen van die algemene gemiddelden. Globaal kunnen we stellen dat mannen zeker in dezelfde mate als vrouwen hun inzet in het huishouden verhogen, als de omstandigheden (huwelijk, kinderen, afwezigheid van arbeid) daar om vragen, maar daarmee is het huishoudelijk werk nog verre van gelijk verdeeld. Mannen met één kind bijvoorbeeld, besteden 5u22' per week méér aan huishouden dan mannen zonder kinderen. Dat is méér dan de vrouw die 3u51' méér in het huishouden investeert bij de komst van het eerste kind. In gezinnen met één kind besteedt de man gemiddeld toch nog ongeveer 4 uur minder tijd aan de huishoudelijke taken dan zijn vrouw of levensgezellin.

Die verschillende vaststellingen kunnen mijns inziens nog het best worden geïnterpreteerd in het licht van de traditionele rollentheorie, die de vastgestelde verschillen verklaart op basis van de opvoeding. Jongens moeten thuis, bij de ouders, blijkbaar nog steeds bitter weinig in het huishouden investeren. Jongens helpen veel minder bij het huishouden van het ouderlijke gezin, dan de meisjes. Als ze alleen wonen liggen hun flatjes er nogal onverzorgd bij (of betalen ze iemand voor het huishouden). Die achterstand benen ze nooit bij, ondanks de gevoelige verhoging van hun inzet. Als, met de komst van méér kinderen, het huishoudelijke werk omvangrijk wordt, ontsnappen zij aan die klussen omdat hun vrouwen hun arbeidsmarktparticipatie terugschroeven of volkomen opgeven, en het huishoudelijke werk dan grotendeels voor hun rekening nemen. Dat verhaal staat, becijferd, te lezen in tabel 8.

Tabel 8. Tijd besteed aan huishoudelijke en gezinstaken, naar gezinstoestand

	5 dagen	zaterdag	zondag	week	N.
<u>Woont bij ouders</u>					
MANNEN	5u.33	1u.55	0u.37	8u.05	(68)
VROUWEN	9u.53	3u.36	0u.53	14u.22	(38)
<u>Alleenwonende; geen</u>					
<u>kinderen</u>					
MANNEN	4u.44	3u.11	1u.47	9u.42	(15)
VROUWEN	14u.29	2u.16	1u.33	18u.18	(13)
<u>Partner; geen</u>					
<u>kinderen</u>					
MANNEN	7u.47	2u.35	0u.40	11u.02	(36)
VROUWEN	11u.28	2u.55	2u.21	16u.44	(48)
<u>Partner; met kind</u>					
MANNEN	9u.19	2u.47	1u.47	13u.53	(117)
VROUWEN	19u.53	4u.31	2u.37	27u.01	(123)

7. VADERROL EN MOEDERROL

Vrouwen besteden ook méér tijd dan de mannen aan de opvoeding en de verzorging van de kinderen (9). De ongelijkheden tussen de geslachten zijn hier echter minder uitgesproken dan voor de huishoudelijke taken. Zij situeren zich vooral in de verzorging van de kinderen (wassen, voeden, aankleden...), minder in de opvoeding (huiswerk, praten met, gericht met kinderen spelen...). Met betrekking tot de kinderen blijkt de vaderrol vooral opvoedend te zijn, de moederrol vooral verzorgend. De termen 'opvoeden' en 'verzorgen' worden hier gebruikt in de betekenis die in tabel 1 wordt gespecificeerd. Men dient daarbij voor ogen te houden dat het best mogelijk en zelfs waarschijnlijk is, dat de moeder een belangrijke opvoedende rol vervult terwijl ze de kinderen verzorgt. Het is daarom juister te stellen dat de interactie van de vaders met hun kinderen plaatsgrijpt naar aanleiding van vrijetijdsbesteding of direct opvoedende functies, terwijl de interactie tussen de moeder en de kinderen frequenter plaatsgrijpt

rond verzorgende functies. Aan 'opvoeden' besteden vaders dubbel zoveel tijd als aan 'verzorgen'; terwijl de moeders aan 'verzorgen' méér dan dubbel zoveel tijd besteden als aan 'opvoeden'. Hier wordt dan nog enkel rekening gehouden met de bezigheden die rechtstreeks op de kinderen zijn gericht, en niet met de toename van het huishoudelijke werk, die gepaard gaat met de komst van kinderen. We zagen reeds (tabellen 6 en 7) dat mannen zeker hun aandeel bijkomstig huishoudelijk werk opnemen bij de komst van het eerste kind, maar bij verdere uitbreiding van het gezin afhaken als de moeder stopt met buitenshuis werken.

Voor wat betreft de verdeling van de rechtstreeks op de kinderen gerichte taken (verzorgen en opvoeden), zijn de verschillen tussen de geslachten eigenlijk slechts onder twee omstandigheden heel groot. Ten eerste, in kroostrijke gezinnen en, ten tweede, bij de verzorging van jonge kinderen. In gezinnen waarvan het jongste kind niet ouder is dan 4 jaar, besteedt de man gemiddeld 2 uur, de vrouw haast 9 uur aan de verzorging van de kinderen. De verdeling van het huishoudelijke werk in het algemeen (huishoudelijke taken, verzorgen en opvoeden van kinderen) is dus zeer sterk gebonden aan (1) het aantal kinderen en (2) de levenscyclus van de kinderen.

8. GEZINSVORMING EN WERKLAST

Een vrij duidelijk beeld van de effecten van gezinsvorming op de totale werkbelasting, krijgen we door te kijken naar de toename van de totale werklust, die gepaard gaat met het stichten van een gezin en het krijgen van kinderen. Tabel 9 geeft, voor zowel mannen als vrouwen, de verschillen in tijd besteed aan arbeid, huishouden en kinderen, tussen personen die alleen of bij de ouders wonen en personen die gehuwd zijn en één kind hebben. Die verschillen, die we op een gegeven moment waarnemen, geven strikt genomen geen ontwikkeling weer. Ik gebruik die verschillen hier om een schatting te maken van het effect van het huwen en het krijgen van één kind, op de totale werkbelasting.

Tabel 9. Verschil in tijd besteed aan werk tussen personen die gehuwd zijn en één kind hebben, ten opzichte van personen die alleen of bij de ouders wonen, naar geslacht

Aard van het werk	Vrouwen	Mannen
arbeid	-3u47	+9u22
huishoudelijke taken	+4u00	+7u09
kinderen (verzorg. + opv.)	+6u51	+1u28
TOTAAL WERK	+7u04	+17u59

De transitie naar het jonge gezin met één kind, gaat gepaard met een gevoelige toename van de totale werkbelasting. Deze is veel groter voor de mannen (17u59') dan voor de vrouwen (7u04'). Bij de mannen is iets meer dan de helft van die toename (9u22') het gevolg van een grotere investering van tijd in de beroepsarbeid. Bij de vrouwen is de toename volkomen het gevolg van een toename van de tijd besteed aan huishouden en kinderen (10u51'). De tijd die vrouwen aan beroepsarbeid besteden, daalt (-3u47') en compenseert dus al enigszins voor de toename van het onbezoldigde werk.

De toename van de tijd die mannen aan betaalde arbeid besteden, kan hoogstwaarschijnlijk niet volledig worden beschouwd als een rechtstreeks effect van het 'gezet worden' (trouwen of gaan samenleven, en kinderen krijgen). De leeftijdsgroep waarin het merendeel van de mannen die gehuwd zijn en één kind hebben, zich bevindt, besteedt in het algemeen veel tijd aan het beroep. Het is de leeftijd waarop, soms verbeterd, carrière wordt gemaakt. Wat we hier zien is met andere woorden ook ten dele het effect van een spanning, niet tussen werk en gezin als dusdanig, maar tussen de temporaliteiten of de timing van de gezinsontwikkeling enerzijds, en van de beroeps carrière anderzijds. Beide vragen veel tijd in dezelfde levensfase. Misschien moeten we in de 'veroudering van het ouderschap' die zich heeft afgetekend, een gedeeltelijke oplossing voor die spanning zien : eerst carrièrelast, dan kinderlast.

Tabel 10. Verschil in tijd besteed aan werk, tussen personen die gehuwd zijn en minstens twee kinderen hebben, ten opzichte van personen die gehuwd zijn en één kind hebben, naar geslacht

Aard van het werk	Vrouwen	Mannen
arbeid	-2u24	-4u46
huishoudelijke taken	+ 3u39	-5u54
kinderen (verzorg. + opv.)	+ 0u45	+ 0u33
TOTAAL WERK	+ 2u00	-9u17

Het additionele werk bij de komst van het tweede en de volgende kinderen, wordt helemaal anders verdeeld (zie tabel 10). Bij de vrouwen gaat de komst van méér dan één kind gepaard met een verdere afname van de arbeidstijd (-2u24') en een verdere toename van de tijd besteed aan huishouden en kinderen (4u24'). Dat resulteert in een verdere toename van de globale werkbelasting met 2 uur. Bij de mannen zien we daarentegen een steile afname van de tijd die wordt besteed aan arbeid (-4u46') en aan huishouden (-5u54'), en een zeer lichte toename van de tijd die naar de kinderen gaat (33'). De totale werkbelasting van mannen in gezinnen met twee of meer kinderen is gemiddeld per week 9u17' lichter dan voor mannen in gezinnen met één kind. Deze verlichting kan haast volkomen worden toegeschreven aan de lichtere werklast per gezin, die het gevolg is van het niet of niet meer buitenshuis werken van de vrouw.

Als we de vastgestelde verschillen samen beschouwen, en dus kijken naar het verschil tussen vrijgezellen enerzijds, vaders en moeders in gezinnen met twee of meer kinderen anderzijds, zien we dat de werklast voor mannen toeneemt met 7u49', voor vrouwen met 9u04'. Die toename van de werklast voor vrouwen, lijkt de resultante van een fikse toename van huishoudelijk werk, verzorging en opvoeding met 15u15', die ten dele wordt gecompenseerd door een vermindering van de arbeidstijd met 6u11'. De lichtere toename van de werklast van de mannen is daarentegen hoofdzakelijk het gevolg van langere werkuren (4u36') en in iets mindere mate van huishoudelijk werk, opvoeding en verzorging (3u13'). We weten inmiddels dat die totale toename in twee, onderling erg verschillende fases tot stand komt. In jonge, kleine gezinnen, nemen de mannen ruimschoots het bijkomende werk op zich. Zij dragen bijna 70% van de bijkomende werklast. De ongelijkheid in de bijdrage aan het huishoudelijke werk, die van kindsbeen af tussen meisjes en jongens bestaat, wordt in de hedendaagse kleine gezinnen met

één kind, merklijk verkleind. Grotere gezinnen laten een heel ander beeld zien. De totale werkbelasting neemt hier enkel toe bij de vrouwen ($2u$) en is het resultaat van een verdere verschuiving van bezoldigd werk ($-2u24'$) naar onbezoldigd werk ($+4u24'$). Bij de mannen daalt de werkbelasting gevoelig ($-9u17'$). Het is dus in de grotere gezinnen dat de verdeling van het werk een sterk traditioneel, sekse-gebonden karakter behoudt.

Bij de interpretatie van het verschil tussen deze twee 'fasen' is wel enige voorzichtigheid geboden. Omdat de effecten van die transities worden geschat op basis van waarnemingen op één gegeven ogenblik, kan niet meteen worden uitgemaakt of de verschillen die we waarnemen tussen kleine, jonge gezinnen enerzijds, grote, wat oudere gezinnen (doch met ouders onder de 40) anderzijds, het gevolg zijn van de gezinsgrootte of daarentegen van de leeftijd van de ouders. Naarmate mannen jonger zijn, helpen ze meer in het huishouden. In de gezinnen met één kind zijn de vaders gemiddeld uiteraard jonger dan in de gezinnen met twee of meer kinderen. Dat verklaart ten dele de waargenomen verschillen. De effecten van de aanwezigheid van de kinderen, van het aantal kinderen en van de leeftijd van de kinderen, zijn echter veel sterker dan die van de leeftijd van de vader. Het lijkt me derhalve waarschijnlijk dat de hier vastgestelde verschillen grotendeels het resultaat zijn van de gezinsomvang en de gezinsontwikkeling als dusdanig.

9. DE VERDOKEN WERKLAST

Dikwijls wordt gesuggereerd dat de tijd besteed aan het huishouden, de opvoeding en de verzorging van kinderen, zwaar onderschat wordt, omdat in een tijdsbudget enkel naar de hoofdactiviteiten wordt gekeken. Ouders zijn echter ook terloops, terwijl ze eten, wandelen, T.V.-kijken of kuisen, met de kinderen bezig. Op die manier zou er een verdoken werklast ontstaan, die schuil gaat achter de hoofdactiviteiten. Soms wordt beweerd dat de tijd die moeders aan hun kinderen besteden, veel groter is dan wat tijdsbudgetten laten vermoeden, precies omdat zij met de kinderen bezig zijn terwijl ze hun huishouden doen. Ondermeer om dat te kunnen onderzoeken werd aan de respondenten gevraagd in hun dagboekjes ook de nevenactiviteiten of secundaire bezigheden te vermelden (dat zijn de dingen die men ook deed, als het ware als achtergrond of terloops, terwijl men met een hoofdactiviteit bezig was). Van die nevenactiviteiten weten we niet hoe lang ze hebben geduurd. Het bijhouden van het

dagboekje ware een al te zware opdracht geweest, indien de respondenten niet alleen de begin- en eindtijd van elke hoofdbezigheid, maar ook de duur van de nevenactiviteiten hadden moeten noteren. De mate waarin bepaalde nevenactiviteiten voorkomen, kan ons echter wel een idee geven van het bestaan en de omvang van de verdoken werklast.

Bij ongeveer 42% van al de geregistreerde hoofdbezigheden (= 20.589) worden nevenactiviteiten vermeld. Zowat alle bezigheden kunnen blijkbaar als nevenactiviteit verschijnen. Vier activiteitengroepen vertegenwoordigen samen echter 77% van al de vermelde secundaire bezigheden. Heel veel andere activiteiten worden wel eens een paar keer als nevenactiviteit vermeld, maar zo zelden dat we ze eigenlijk buiten beschouwing kunnen laten. De vier belangrijke secundaire bezigheden zijn : sociale contacten (31,9% van alle nevenactiviteiten en vermeld bij 13,4% van alle hoofdactiviteiten), muziek beluisteren (27,9% en 11,7%), rusten en ontspannen (9,3% en 3,9%) en huishouding (7,6% en 3,2%). Het verzorgen en opvoeden van kinderen komt als nevenactiviteit ternauwernood voor. Bij slechts 1% van de geregistreerde activiteiten wordt het als secundaire bezigheid vermeld. Van alle vermelde nevenactiviteit heeft slechts 2,4% betrekking op de verzorging of de opvoeding van de kinderen.

Dat alles laat vermoeden dat de verdoken werklast niet bijzonder zwaar is. De nevenactiviteiten blijken in de eerste plaats een sociale en ontspannende functie te hebben. Men luistert naar de radio, rookt rustig een sigaretje, keuvelt of komt een beetje tot rust, en dat terwijl men werkt, eet, zich verplaatst, het huishouden doet, T.V.-kijkt of zich aankleedt.

Huishouding duikt echter wel geregeld als nevenactiviteit op. In niet minder dan 42% van de gevallen waarin dat gebeurt, is de hoofdbezigheid eveneens huishouding. Dat hoeft ons geenszins te verbazen. Iedereen die het huishouden doet, weet dat men dikwijls verschillende taken haast tegelijkertijd moet verrichten. Men kan zeker van een intensificatie van het ritme van het huishoudelijke werk gewagen. Men stofzuigt en houdt een oogje op de was-machine; men dekt de tafel of doet de vaat, terwijl men aan het koken is... In een andere 33% van de gevallen is de hoofdbezigheid eten en drinken. Het gaat hier haast uitsluitend om het dekken van de tafel, het bereiden en opdienen van eten en het afruimen van de tafel. In 8% van de gevallen waarin huishouden als nevenactiviteit voorkomt, is de hoofdactiviteit 'zich aan- of uitkleden en wassen'. Hier vangen we in feite een glimp op van de ochtendrush, als de koffie moet

worden gezet en de tafel gedekt terwijl men nog de tanden poetst en onder de douche moet (10).

Die 'secundaire huishouding' is niet gelijk verdeeld tussen mannen en vrouwen. Bij de mannen verschijnt huishouding als nevenactiviteit bij 1,3% van de hoofd-bezigheden; bij vrouwen bij 4,9%. De stelling dat vrouwen, naast het zeer zichtbare en meetbare huishoudelijke werk, ook méér dan mannen een diffuse verantwoordelijkheid hebben voor het huishouden, die maakt dat ze er in grotere mate 'gedurig mee bezig zijn', wordt door deze vaststelling tot op zekere hoogte bevestigd. Bij het naast elkaar leggen van hoofd- en nevenactiviteiten, krijgt men ook de indruk dat vrouwen in het huishouden frequenter met verschillende dingen tegelijkertijd bezig zijn.

Ook de nevenactiviteiten verzorgen en opvoeden van kinderen, komen frequenter voor bij vrouwen dan bij mannen. Slechts bij 0,6% van hun bezigheden vermelden de mannen (met inwonende kinderen) het opvoeden van die kinderen als nevenactiviteit. Het verzorgen van de kinderen wordt door hen in 0,5% van de gevallen vermeld. Bij vrouwen liggen die percentages iets hoger, respectievelijk 1,9 en 1,3%. Het opvoeden en verzorgen van kinderen verschijnt als nevenactiviteit het frequentst bij hoofdbezigheden die eveneens onder die rubriek vallen. Men voedt de kinderen op terwijl men ze verzorgt, en vice versa (11). Daarnaast komt het verzorgen van kinderen, als nevenactiviteit, vooral voor tijdens de huishouding, de maaltijden en het zich aan- en uitkleden en wassen. Dat geldt voor zowel de vaders als de moeders. Het opvoeden als nevenactiviteit, doet zich bij de vaders vooral voor tijdens de maaltijden, het T.V.-kijken en de sociale contacten; bij de moeders, tijdens de verzorging en de huishouding. Dit bevestigt wat reeds kon worden vastgesteld bij de analyse van de hoofdbezigheden: de context waarin de vader zijn opvoedende taak waarneemt, situeert zich ten dele in de vrijetijd; voor de moeder is de opvoedende context veeleer die van de verzorging en het huishoudelijke werk.

Het is duidelijk dat de verdoken werklust groter is voor de vrouwen dan voor de mannen. In tegenstelling tot wat dikwijls wordt verondersteld, bestaat het verdoken, secundaire werk overigens veel méér uit huishouding, dan uit opvoeding of verzorging van kinderen. Die laatste taken worden zelden als nevenactiviteit vermeld. Globaal genomen blijkt de secundaire werklust echter niet erg groot te zijn.

10. EEN KANTTEKENING BIJ DEELTIJDS WERK

Vergeleken bij de elasticiteit van een voltijds uurrooster, stelt het deeltijds werken niet zo veel voor. Jonge vrouwen met een deeltijdse baan besteden per week welgeteld 4u52' minuten minder aan bezoldigde arbeid dan hun voltijdse collega's. Dit kleine verschil is het gevolg van een schaarbeweging: voltijds tewerkgestelde vrouwen werken doorgaans minder dan hun 'normale' (contractuele) werkweek, deeltijds tewerkgestelde vrouwen méér.

Van de 4u52' die deeltijds tewerkgestelde vrouwen minder aan arbeid besteden, gaat een groot deel (2u36' of 53%) naar de verzorging en de opvoeding van de kinderen. Dit wijst erop dat het kiezen voor een deeltijds uurrooster in vele gevallen wordt geïnspireerd door de aanwezigheid van kinderen, en dat de tijd die minder aan arbeid wordt besteed, effectief ook grotendeels in de kinderen wordt geïnvesteerd. Gemiddeld, voor alle vrouwen die deeltijds werken, stelt dat in aantallen uren echter niet veel voor. Voltijds tewerkgestelde vrouwen met kinderen, werken per week gemiddeld 6u12' minder dan voltijds tewerkgestelde vrouwen zonder kinderen. Van die 6u12' besteden ze er 5u10' aan de opvoeding en de verzorging van kinderen. Deeltijds werkende vrouwen werken effectief zowat 2 uur minder per week dan voltijds tewerkgestelde vrouwen met kinderen. Deeltijds tewerkgestelde vrouwen met kinderen besteden per week ook ongeveer twee uur méér aan de verzorging en de opvoeding dan voltijds tewerkgestelde vrouwen met kinderen. Het feitelijke effect van het deeltijds werken op de tijd die aan de kinderen wordt besteed, is met andere woorden relatief klein.

Drastischer is natuurlijk het stoppen met werken (via het opgeven van participatie aan de arbeidsmarkt of werkloosheid). Vergeleken met de voltijds werkende vrouwen, wordt daarmee per week 25u54' arbeidstijd uitgespaard. De thuiswerkende vrouwen verplaatsen zich ook minder en winnen daarmee een bijkomend 1u38'. Ze besteden ook wat minder tijd aan hun persoonlijke verzorging, wat een additionele 6 minuten per week betekent. In het totaal levert het opgeven (of verliezen) van bezoldigd werk een tijdswinst van 27u38' op. Daarvan wordt 7u11' (26%) aan de kinderen besteed, gaat nagenoeg evenveel tijd naar langer slapen, rusten en ontspanning (7u07), gaat 11u17' naar huishoudelijke taken, en 1u28' naar sociale participatie. De rest is verdeeld over de andere tijdsbestedingen.

Het opgeven van arbeidsmarktparticipatie of het werkloos worden van de vrouw enerzijds, de elasticiteit van de werktijd van de voltijds tewerkgestelde vrouwen

anderzijds, blijken de twee belangrijkste mechanismen te zijn via dewelke de gezinnen arbeid en gezin op elkaar afstemmen. Tenzij de aard van het deeltijdse werk plots grondig zou veranderen, kan men van de verspreiding van deeltijdse banen weinig méér verwachten dan een verlaging van de gezinsinkomens. Op het vlak van de investering van tijd in gezin en kinderen, hebben die stelsels eigenlijk niet veel te betekenen. Met betrekking tot het verzoenen van werk en gezin, wordt het belang van die stelsels eigenlijk sterk overroepen.

Het niet meer uit werken gaan (op een paar kleine betaalde karweitjes na), is een formule die men overwegend in kroostrijke gezinnen vindt. Voor zowat de helft van de jonge gezinnen met één of twee kinderen, moet de aanpassing daarentegen komen van de elasticiteit van de vrouwelijke werktijd. Het is hoofdzakelijk dat geheel van regelingen, dat er voor zorgt dat de totale werkbelasting van voltijds werkende moeders niet uit de pan rijst. Voltijds werkende vrouwen hebben een totale werkbelasting van 52u30' (verplaatsingstijd niet meegerekend). Voor de voltijds werkende vrouwen zonder kinderen is dat 50u24' en voor de voltijds werkende vrouwen met kinderen 55u34'. Dat laatste is 8% méér dan de mannen. Dat de totale werkbelasting van voltijds tewerkgestelde vrouwen niet groter wordt, is voor een goed deel het gevolg van een kortere effectieve wekelijkse arbeidstijd. Men krijgt de indruk dat er in onze samenleving een psychologisch plafond op de totale werkbelasting rust, dat zich ergens tussen de 50 en de 60 uur situeert. Als dat bereikt is, treden corrigerende mechanismen in het werk : beknootten op de tijd besteed aan huishouden, inhuren van betaalde hulp, gelijkere verdeling van het werk binnen het gezin, terugschroeven van de arbeidstijd of opgeven van de arbeidsmarktparticipatie.

VOETNOTEN

- (1) Een uitvoerige beschrijving van de gebruikte dagboek-methode is te vinden in Glorieux (1992).
- (2) Omdat studenten, werkloze, werkongeschikte, niet-werkende en deeltijds werkende mannen, buiten beschouwing worden gelaten, steunt deze onderzoeksnota op de dagboeken van 423 personen.
- (3) De omschrijvingen 'voltijds' en 'deeltijds' hebben betrekking op de aard van het arbeidscontract, niet op de feitelijke wekelijkse arbeidstijd. Een voltijds contract slaat doorgaans op 36 à 38 uur. De deeltijdse contracten zijn overwegend half-tijdse, in iets mindere mate drie-kwartijdse.

- (4) Een vergelijking van de hier gerapporteerde gegevens met die van andere Vlaamse tijdsbestedings-onderzoeken (Renard, Gilles en Joossens, 1990; Van Dongen, Pauwels en Deschamps, 1988; Van Dongen, 1990 : 525-570) wordt gemaakt in een uitgebreider versie van deze nota, te bekomen op het Centrum voor Sociologie van de Vrije Universiteit Brussel.
- (5) We zullen later zien dat deze minuten een enigszins misleidend gemiddelde zijn. De arbeidstijd van mannen met één kind ligt relatief hoog, die van mannen met twee en meer kinderen, relatief laag. Dat neemt echter niet weg dat, in het algemeen, de arbeidstijd van de mannen met kinderen niet merkkelijk lager ligt dan die van mannen zonder kinderen.
- (6) De tabel waarin de zelfstandigen bij de voltijdsen worden gerekend, wordt hier niet afgedrukt, maar is opgenomen in de uitgebreide onderzoeksnota (zie voetnoot 3).
- (7) Verder in de tekst zal ik de term huwelijk gebruiken in de zin van samenwonen met een levensgezel, al dan niet wettelijk gehuwd.
- (8) Vandaar dat ook de respondenten die geen kinderen hebben (lees, geen inwonende kinderen) een beperkte hoeveelheid tijd aan de verzorging en de opvoeding van kinderen besteden.
- (9) De relevante tabellen worden hier wegens plaatsgebrek niet afgedrukt. Zij zijn opgenomen in de uitgebreide onderzoeksnota (zie voetnoot 3).
- (10) De overige keren dat 'huishouding' als nevenactiviteit voorkomt (17%) zijn zozeer over verschillende hoofdbezigheden verspreid, dat het niet de moeite loont deze laatste op te sommen.
- (11) Vandaar dat het zinvol is verzorgen en opvoeden van kinderen samen te beschouwen.

BIBLIOGRAFIE

- Elchardus, M. (1991) 'Rationality and the Specialization of Meaning. A Sociological Approach to the Allocation of Time', pp. 69-86 in G. Antonides, W. Arts, W.F. van Raaij, *The Consumption of Time and the Timing of Consumption, Towards a New Behavioral and Socio-Economics*. Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Nieuwe Reeks, 146, North Holland, Amsterdam.
- Elchardus, M., I. Glorieux (1989) 'De ontwrichting van het levensritme: de effecten van werk en werkloosheid', *Mens en Maatschappij*, 64(2) : 115-141.

-
- Elchardus, M., P. Heyvaert (1990) *Soepel, flexibel en ongebonden. Een vergelijking van twee laat-moderne generaties*. VUB-Press.
- Glorieux, I. (1992) *Arbeid en zingeving. Een onderzoek gesteund op theoretische logica en tijdsbudget-analyse*. Brussel : Faculteit van de Sociale, Economische en Politieke Wetenschappen, Vrije Universiteit Brussel.
- Van Dongen, W. (1990) *Een geïntegreerde analyse van de individuele en maatschappelijke arbeidsverdeling*. Gent : Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, R.U.G.
- Van Dongen, W., K. Pauwels, L. Deschamps (1988) *Een studie van de tijdsbesteding inzake betaalde beroepsarbeid en onbetaalde gezinsarbeid van de thuiswerkende, de buitenhuis werkende en de werkzoekende vrouwen in Vlaanderen*. C.B.G.S., Werkdocument, 55.